

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
 เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๕
ความเพียรเพื่อไปไม่ต้องกลับมา

การปฏิบัติพระศาสนาพึงเล็งดูเข็มทิศ คือหลักแห่งสวากขาตธรรมที่พระพุทธองค์ ได้ตรัสไว้ชอบแล้ว นำเข้ามาเทียบเคียงกับความเคลื่อนไหวแห่งกาย วาจา ใจของตน อย่าให้เคลื่อนคลาดไปจากหลักสวากขาตธรรม จงสังเกตทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ ถ้าเคลื่อนจากธรรมนี้แล้ว พึงทราบว่าเป็นไปเพื่อทางผิด อย่างน้อยก็เนิ่นช้า อย่างมากก็เป็นมลทินแก่ตนเอง

อนึ่ง เราทุกท่านซึ่งมารวมกันอยู่ในสถานที่นี้ ไม่ได้อยู่บ้านเดี่ยวเมืองเดียวกันและในตระกูลเดียวกัน ต่างก็ระเห่ร้อนมาด้วยเจตนาหวังดีของตน ถ้าพูดตามโลกแล้ว เราทั้งหลายไม่ได้เป็นญาติกัน เพราะต่างบิดามารดาผู้ให้กำเนิด เมื่อพูดตามหลักธรรมที่เราทั้งหลายทรงอยู่ ณ บัดนี้แล้ว เรียกว่าเราทั้งหลายเป็นญาติกันอย่างสนิทที่จะแยกจากกันไม่ได้ เพราะญาติทางความเกิดก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ญาติทางความสุข ความทุกข์ ความเสื่อม ความเจริญในสมบัติภายนอกภายใน และความมั่งมีศรีสุขและความอัปจน ต่างก็ได้ผ่านมาในทางสายเดียวกัน และญาติทางนิกบวชซึ่งเป็นผู้โกนผมโกนคิ้วเพื่อเสียสละสิ่งมีค่า และสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ตนเองเป็นเจตนาอันเดียวกัน แม้ปฏิบัติพาเครื่องดำเนินก็เช่นเดียวกันด้วย มีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องปกครอง และดำเนินอย่างเดียวกัน ซึ่งเป็นพยานชี้ให้เห็นว่า เราทั้งหลายเป็นญาติกันอย่างสนิท

แม้แต่ลูกพ่อเดี่ยวแม่เดียวกันยังมีการทะเลาะเบาะแว้งกัน คู่สามีภรรยาซึ่งเป็นที่รักใคร่กันเท่าไรก็ยังมี การขัดข้อง และทะเลาะไม่ลงรอยกันได้ในบางกรณี และบางกาลสำหรับเราทั้งหลายที่ได้มาอยู่ร่วมกัน ณ บัดนี้นับแต่ล่วงมาแล้ว สำหรับผมผู้เป็นหัวหน้าปกครองบรรดาท่านทั้งหลาย รู้สึกว่าเป็นที่น่าอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง การที่พวกเราได้รับความร่มเย็น ไม่มีการระแคะระคายซึ่งกันและกัน ทั้งข้อปฏิบัติ ทั้งด้านความเห็นภายในอันจะเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งซึ่งกันและกัน และเป็นบ่อเกิดแห่งความกระทบกระเทือน นับแต่ส่วนเล็กส่วนน้อยจนถึงส่วนใหญ่ยังไม่ปรากฏ ทั้งนี้เนื่องจากต่างท่านต่างก็มีหลักธรรม คือเหตุผล เป็นเครื่องสอบสวนทบทวนอยู่ในตัวเอง และหมู่เพื่อนด้วยกัน จึงอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นสุข

ถ้าหากหลักธรรมของพวกเราได้ด้อยไปบ้างในการทบทวน ความเคลื่อนไหวในระหว่างตนกับหมู่คณะนั้นแล คือบ่อเกิดแห่งความระแคะระคายได้เริ่มไหวตัวขึ้นแล้ว ถ้าเป็นอย่างหม้อน้ำก็แสดงว่ากำลังรั่ว จากร้าวก็จะแตกกระจาย โปรดคิดดูหม้อน้ำเพียงแต่รั่วเท่านั้นคุณภาพก็ไม่สมบูรณ์ที่จะใช้หุงต้มแกง หรือชงน้ำก็ได้ผลเต็มที่ ยิ่งหม้อน้ำได้แตกไปเสียก็ยิ่งขาดประโยชน์ที่พึงจะได้รับอย่างไม่มีปัญหา

เรื่องความไม่ลงรอยกันด้วยทิฐิมานะหรือปฏิปทา ที่ปราศจากหลักธรรมคือเหตุผล ก็ย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน บรรดาเราทุกท่านที่อยู่ร่วมกัน ถ้าจะเทียบก็เหมือนหม้อน้ำกำลังสมบูรณ์ ไม่มีรอยรั่วหรือบิ่นแม้แต่น้อย เพราะอยู่ร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียงและเป็นสุข ทั้งนี้เนื่องจากต่างท่านต่างมีธรรม คือหลักเหตุผลประจำใจของตน ๆ เพราะไม่เห็นแก่ความเป็นผู้ใหญ่และไม่เห็นแก่ความเป็นผู้น้อย แต่เห็นแก่ธรรมคือเจตนาดี มุ่งดำเนินตามสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างเต็มสติปัญญา และกำลังความสามารถของแต่ละท่าน เมื่อเป็นเช่นนี้แสดงว่าเป็นการปฏิบัติถูกต้องหลักธรรมของพระพุทธเจ้า

เมื่อการดำเนินของพวกเราแต่ชั้นหยาบเป็นการถูกหลักธรรม จึงพร้อมกันอยู่ด้วยความเป็นสุขเช่นนี้ แม้ส่วนละเอียดอันเป็นส่วนภายในก็พึงทราบว่าจะต้องเป็นไปจากส่วนหยาบนี้ ส่วนละเอียดหมายถึงเรื่องภายในใจโดยเฉพาะ ซึ่งเราจะพยายามปรับปรุงแก้ไขส่วนบกพร่องที่เกิดขึ้นจากกาย วาจา ใจของตน ให้เป็นไปเพื่อความสงบเยือกเย็น ที่กล่าวมาแล้วหมายถึงความสงบที่เป็นไปในระหว่างหมู่เพื่อน นับว่าเป็นที่ยินดี ทั้งการปกครองก็รู้สึกเบาใจ ไม่ได้เป็นกังวลสำหรับผู้เป็นหัวหน้าที่เกี่ยวกับบรรดาลูกศิษย์ จะเป็นรายใดก็ตาม ทั้งนี้เราก็พอจะเห็นผลประโยชน์เกิดขึ้นจากการระมัดระวังอยู่แล้ว เพราะการถือหลักธรรมเป็นเข็มทิศเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าถือเรื่องของเราแต่ละราย ๆ พยายามปรับปรุงตนเองแต่ละท่านให้เข้ากับหลักธรรมแล้ว ผลที่ปรากฏขึ้นให้เราได้รับคือความร่มเย็นเป็นสุข

อันดับต่อไปพึงถือหลักธรรมส่วนหยาบที่เกี่ยวกับหมู่เพื่อน เข้าไปปรับปรุงจิตใจ โดยเฉพาะจิตใจที่ได้รับความกระทบกระเทือนระหว่างสิ่งที่มาสัมผัส เกิดความไม่สงบขึ้นภายในใจ พึงทราบว่าต้องมีเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เราพิจารณายังไม่รอบคอบ ในระหว่างสิ่งที่มาสัมผัสกับการรับรู้ด้วยสติปัญญา ซึ่งไม่สมบูรณ์พอ จิตจึงทรงความสงบของตนไว้ไม่ได้ หรือผู้ใดแล้วในขั้นนี้ ขั้นละเอียดเข้าไปกว่านี้ซึ่งเรายังไม่สามารถจะจับได้ กลายเป็นเรื่องเกิดขึ้นกับใจอยู่ตลอดเวลาที่ยังมี จงสอบสวนทบทวนดูเช่นเดียวกับเราปฏิบัติต่อหมู่

เพื่อน ถ้าใจได้มีการทดสอบตนเองตามอาการเคลื่อนไหวต่ออารมณ์อยู่แล้ว เราจะได้รับผลเป็นการตอบแทนขึ้นกับใจ คือใจจะเริ่มมีความสงบตามลำดับ

อนึ่ง ความสงบยังมีหลายชั้น เมื่อผ่านความสงบชั้นหยาบนี้ไปได้ ความสงบชั้นกลางก็ยังมี และเรื่องก่อนตามขนาดของอารมณ์กับความสงบชั้นนั้น ๆ ยังมีแฝงอยู่ เช่นเดียวกัน จนกว่าจะได้นำสติปัญญาเข้าสอบสวนใคร่ครวญดูสิ่งที่มาบรบกวนต่อความสงบชั้นกลางจนพอตัวแล้ว ความสงบชั้นกลางก็กลายเป็นความสงบที่สมบูรณ์ขึ้นมาโดยลำพังตนเอง อันดับต่อไปต้องพยายามแก้ไขอารมณ์ที่เป็นข้าศึกต่อความสงบส่วนละเอียด ซึ่งจะมีการสัมผัสสวดเหวี่ยงกับใจอยู่ตลอดเวลา ด้วยสติกับปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยประกอบกับองค์แห่งความเพียรอยู่เสมอ ความสงบส่วนละเอียดก็จะปรากฏตัวขึ้นมาอย่างเต็มดวง เช่นเดียวกับความสงบส่วนหยาบและส่วนกลาง เรื่องของสติกับปัญญา ฟังทราบว่าได้เดินตามรอยกับความสงบทุก ๆ ชั้นเหมือนเงาเทียมตัว

หลักแห่งการปฏิบัติธรรม อย่าฟังเข้าใจว่าปัญญาจะไปอยู่ข้างหน้า สมาธิอยู่ข้างหลัง ที่ถูกตามหลักความจริงแล้ว สติกับปัญญาจะต้องเคียงคู่กันไปกับความสงบชั้นนั้น ๆ และมีตามฐานะของความสงบ เช่น เริ่มมีความสงบก็ควรเริ่มปัญญาพิจารณาเป็นพี่เลี้ยงเสมอไป จนปรากฏเป็นความสงบอย่างกลางและอย่างละเอียด ปัญญาก็ต้องเป็นพี่เลี้ยงตาม ๆ กันไป ไม่ยอมปล่อยให้เป็นแต่ความสงบโดยถ่ายเดียว นี่คือหลักธรรมชาติที่ได้ปฏิบัติมาตามกำลัง ได้เปิดเผยให้ท่านผู้ฟังทราบโดยตลอดมิได้ปิดบังไว้แม้แต่น้อย

โปรดทราบไว้ว่าเรื่องของสติกับปัญหานี้ จะปราศจากกันกับความสงบไปไม่ได้ ทั้งเป็นธรรมจำเป็นซึ่งจะต้องใช้อยู่ตลอดเวลา จนมีกำลังสามารถรื้อถอนตนขึ้นจากหล่มลึกคืออวิชชาได้ ก็เพราะสติปัญญาเป็นหลักประกัน

และโปรดทราบว่า ความสงบของจิตไม่ใช่เป็นนิสัยอันเดียวกัน และลักษณะแห่งความสงบก็ต่างกันตามนิสัยของผู้ปฏิบัติแต่ละราย แต่ผลรายได้นั้นเป็นอันเดียวกัน ลักษณะของจิตบางประเภทเมื่อบริกรรมบทใดบทหนึ่ง บรรดาธรรมที่ถูกจริต พอเริ่มบริกรรมเข้าเท่านั้น จิตก็ลงได้ทันทีและลงได้อย่างรวดเร็ว นี่คือนิสัยของสมาธิอบรมปัญญา แต่บางรายค่อย ๆ สงบเข้าไปและรวมลงอย่างเชื่องช้า สุดท้ายก็ลงถึงที่และปล่อยวางคำบริกรรม ทรงไว้ซึ่งความรู้อันเดียว มีสติรอบรู้อยู่ และบางครั้งต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องฝึกปรือมาอย่างเต็มที่แล้วรวมลงสงบได้ในลักษณะเดียวกัน นี่คือนิสัยปัญญาอบรมสมาธิ

และบางครั้งลักษณะจิตของคนเดียวนั้นเองไม่ใช่จะลงชนิดที่เคยลงเสมอไป เช่น รายที่เคยลงได้อย่างรวดเร็วกลับลงอย่างเชื่องช้าก็ยังมี เพราะเหตุนี้จึงไม่ค่อยยึดถือเป็นที่ ข้อข้องใจ สิ่งจะถือเป็นสำคัญ คือผลที่ปรากฏขึ้นจากความสงบนั้นเป็นอย่างไร ต้องเป็น ความสงบสุขหนึ่ง มีความรู้ยู่เพียงอันเดียวหนึ่ง จิตไม่กระเพื่อมหนึ่ง ไม่เป็นสื่ออารมณ์ ในขณะที่จิตพักรวมอยู่หนึ่ง และมีจิตรู้ว่าจิตของตนหยุดหนึ่ง จิตจะรวมลงช้าหรือเร็วให้ ถือเอาผลตามที่อธิบายมานี้ เมื่อถอนขึ้นมาแล้วจึงเป็นนักวิพากษ์วิจารณ์ในกายวิภาคของ ตน กายทุกส่วนเป็นสภาพแห่งไตรลักษณ์ในหลักธรรมชาติทุก ๆ อาการ ใครจะรู้หรือไม่ ก็ตาม กายทุกส่วนต้องเป็นอย่างนั้น

คำว่า ไตรลักษณ์ คือมีลักษณะสาม แปลว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนตามคำเสกสรรและกล่าวอ้างของใคร ในไตรลักษณ์ทั้งสามนี้ อย่าเข้าใจว่ามีนอก ไปจากอาการแห่งกายหนึ่ง ๆ อาการเดียวนั้นเอง พร้อมด้วยไตรลักษณ์อยู่แล้วอย่าง สมบูรณ์ เช่น อาการแห่งกายของเราถึง ๓๒ อาการ ทุก ๆ อาการล้วนเป็นไตรลักษณ์ โดยธรรมชาติอยู่ในตัว จะแยกจากกันไม่ได้ ดังนั้น บรรดานักปฏิบัติแม้จะพิจารณา เฉพาะไตรลักษณ์ใด เช่น อนิจจัง ตามความถนัดเท่านั้น เรื่องทุกข์ กับเรื่องอนัตตาก็จะ ปรากฏเป็นตัวภยขึ้นมาให้จิตเห็นโทษได้เช่นเดียวกัน เพราะไตรลักษณ์หนึ่ง ๆ ต่างก็เป็น ตัวภยและเป็นที่น่าลุ่มหลงอยู่ในวัตถุหรืออาการอันเดียวกัน ซึ่งเป็นตัวเหตุให้จิตหลงได้ เท่าเทียมกัน

เมื่อจิตพิจารณาชัดในไตรลักษณ์ใดแล้ว แม้ไตรลักษณ์อื่น ๆ ก็ไม่พ้นวิสัยของ ปัญญาองค์ธรรมจักรหมุนรอบตัวไปได้ เพราะไตรลักษณ์ทั้งสามแม้จะต่างชื่อกัน แต่ก็มี อยู่ในวัตถุหรืออาการอันเดียวกัน เป็นแต่ท่านแยกอาการออกเป็น อนิจจัง บ้าง ทุกข์ บ้าง อนัตตา บ้าง เหมือนกับอาการแห่งกายของเรา แม้จะรวมเป็นก้อนแห่งธาตุของบุคคลผู้ เดียวก็ตาม แต่เมื่อแยกจากกันแล้วมีอยู่สี่ธาตุ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ แม้แต่ธาตุดินยังแยกออกเป็น ๓๒ อาการ และแต่ละอาการพึงทราบว่าเป็นธาตุดินนั้น เอง ธาตุน้ำจะมีที่ประเภทก็คือ น้ำ คือไฟ คือลม นั้นเอง อาการแห่ง อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา ก็คือไตรลักษณ์นั่นเอง

โปรดทราบโดยวิธีเทียบเคียงกันอย่างนี้ และไตรตรองดูเรื่องไตรลักษณ์ที่มีอยู่ทั่ว สรรพวงค์กายของเรา เราจะถนัดหรือแยกคายในทาง อนิจจัง หรือ ทุกข์ หรือ อนัตตา ก็ ให้พิจารณาส่วนที่จริตชอบนั้นมาก ๆ อย่างไรไตรลักษณ์ทั้งสามนี้จะซึมซาบเกี่ยวโยงถึง กันหมด และจะแยกจากกันไปไม่ได้ นี่อธิบายตามหลักธรรมชาติที่ได้ปฏิบัติและปรากฏ

มา ขอให้เป็นที่สนใจ ไม่ต้องสงสัยในหลักธรรมว่า ไตรลักษณ์ทั้งสามนี้จะแยกจากกันไป อยู่ในต่างแดน ฟังทราบว่าเป็นหลักธรรมชาติอันเดียวกัน กำหนดเพียงอันหนึ่งก็ซึมซาบทั่วถึงกันหมด

จงพิจารณาให้รู้ชัดด้วยปัญญา จะรู้ชัดในไตรลักษณ์ใดก็ได้ จะเป็นความรู้ที่ถอดถอนอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น สำคัญว่าเป็นเราเป็นของเรา ออกจากใจได้โดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกับเราพิจารณาพร้อม ๆ กันทั้งสามไตรลักษณ์ เรื่องของปัญญาจะวิ่งทั่วถึงกันหมด เพราะสิ่งที่ถูกพิจารณาแต่ละอาการสมบูรณ์ด้วยไตรลักษณ์อยู่แล้ว เมื่อปัญญาได้ใคร่ครวญเห็นเรื่อง อนิจจัง ก็แสดงว่าเห็นภัยอยู่แล้ว เห็นเรื่อง ทุกข์ ก็เป็นเรื่องเห็นกองทุกข์กองภัยเช่นเดียวกัน และเห็นเรื่อง อนตตา ก็เป็นการบอกชัดว่านั่นคือตัวภัย ไม่ควรยึดถือว่าเป็นของเที่ยงแท้ถาวรเป็นคลังแห่งความสุข และว่าเป็นเราเป็นของเราให้ยุ่งไปเพื่อก่อเหตุแห่งวิภูฏะพัตต์นตนเอง

เรื่องของสติแล้วอย่าถือว่าเป็นภาระของใคร และเรื่องของปัญญาแล้วไม่สิ้นสุดอยู่กับใคร แต่ขึ้นอยู่กับผู้ชอบตั้งสติชอบคิดค้นด้วยปัญญา วันหนึ่ง ๆ อุบายแห่งความแยกกายจะเกิดขึ้นมาก็ครั้งก็หนไม่สิ้นสุด เราอย่าเข้าใจว่าเราโง่ เราไม่ได้โง่อยู่ตลอดเวลา ถ้าได้หยั่งสติปัญญาลงในอวัยวะคือท่อนแห่งกายนี้แล้ว ความรู้ที่แปลกประหลาดจะปรากฏขึ้นมาจากกายนี้โดยไม่ต้องสงสัย ฟังทราบถึงความเฉลียวฉลาดไม่มีใครสร้างไว้เป็นสินค้าเพื่อผู้ใด แม้สติก็ไม่ได้อยู่ในที่ไหนนอกจากสถานที่พระพุทธรูปเจ้าประทานไว้ คือสติปัญญา สี่ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรมเท่านั้น นี่คือบ่อเกิดแห่งสติปัญญา เป็นที่บำรุงสติ บำรุงปัญญา และเป็นที่พักสติ พลุสติปัญญา ให้มีความเฉลียวฉลาดรอบตัว

เมื่อเรายังโง่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นข้าศึกต่อเรา คือกายก็กลายเป็นข้าศึก เวทนามก็กลายเป็นข้าศึก จิตก็กลายเป็นข้าศึก ธรรมก็กลายเป็นข้าศึกไปหมด แต่เมื่อเราได้หยั่งสติกับปัญญาลงสู่จุดนี้ กายก็กลายเป็นธรรมขึ้นมา เวทนามก็กลายเป็นธรรมขึ้นมา จิตก็กลายเป็นธรรมขึ้นมา และธรรมก็กลายเป็นธรรมขึ้นมาในหลักธรรมชาติ เพราะเหตุที่นั่นท่านจึงเรียกว่าสติปัญญา คือหีนลับสติกับปัญญานั้นเอง แต่ผู้ไม่ฉลาดเอามืดไปพินหินเข้า มืดก็ต้องเสีย ถ้าผู้ไม่ฉลาดถือหีนลับ คือกาย เวทนา จิต ธรรม นี้ว่าเป็นตน กาย เวทนา จิต ธรรม ก็กลายเป็นข้าศึกแก่คนโง่ผู้นั้น

ที่พระพุทธรูปเจ้าสอนให้พิจารณาสติปัญญาสี่ ไม่ได้สอนให้เอามืดไปพินหิน แต่ทรงสอนว่าให้พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ด้วยสติปัญญาอย่างนี้ต่างหาก ดังนั้นสติกับปัญญาจึงตั้งได้ที่กาย เวทนา จิต ธรรม และฉลาดรอบคอบตนเองได้ด้วยหลักธรรมทั้งสี่

ประเภทนี้ โปรดทราบว่ามีบ่อแห่งความเฉลียวฉลาดรู้รอบอยู่ในวงสติปัญฐานี่ จงตั้งสติ ปัญญาลงสู่จุดนี้ การเรียนมากเรียนน้อย ถ้าเราไม่มีโอกาสไปรำไปเรียนให้ได้มากเหมือน อย่างบรรดาท่านที่มีโอกาสทั้งหลายก็ตาม ก็อย่าเสียใจ จงเรียนธรรมในหลักธรรมชาติที่มี อยู่ใน กาย เวทนา จิต ธรรม ในตัวของเรานี้ พระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลายท่านเรียน และสอนในหลักธรรมชาติ และผู้ปฏิบัติตามได้รับผลเกินความคาดหมายมาเป็นจำนวน มากแล้ว

แม้กิเลสอาสวะก็เป็นหลักธรรมชาติอันหนึ่ง ใคร ๆ ไม่เคยมีป้ายกระดานเรียน วิชากิเลส แม้สัตว์เดียรัจฉานและเด็ก ๆ เขาเคยรู้จักกิเลสเมื่อไร ทำไมเขาจึงมีกิเลส เราซึ่งเป็น ผู้ใหญ่ก็ไม่เคยมีโรงรำโรงเรียนวิชากิเลส เรียนธรรมทั้งนั้น ทำไมกิเลสจึงมีเต็มหัวใจ เล่า ทั้งนี้เพราะกิเลสเป็นหลักธรรมชาตินั้นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับใคร และไม่เข้าใครออกใคร ทั้งนั้น เป็นธรรมชาติที่เที่ยงธรรม คือตั้งอยู่ในหลักเหตุผลเช่นเดียวกัน ถ้าคิดผิดก็เป็น กิเลสขึ้นมา แต่ถ้าคิดถูกก็เป็นธรรมขึ้นมา เมื่อสรุปลงแล้วก็กิเลสกับธรรม ไม่ใช่ผู้อื่นผู้ใด จะก่อสร้างขึ้นให้เป็นข้าศึก และเป็นคุณต่อตนเอง นอกจากใจของเราผู้โง่และฉลาดเท่า นั้นที่จะทำกิเลสให้ผูกมัดตนเองขึ้นมาด้วยความโง่ของตนเอง และจะสามารถแก้ไขกิเลส ออกได้ด้วยความฉลาดของตนเท่านั้น

และขณะกิเลสเกิดขึ้นจะไม่เกิดขึ้นจากที่ไหน นอกจากจะเกิดขึ้นจากความโง่เท่า นั้น โง่อะไรเล่า เมื่อจะแยกออกตามประเภทแห่งความโง่แล้วได้แก่ เห็นก็โง่ ได้ยินก็โง่ ได้สุดกลิ่น ลิ้มรสก็โง่ ก็สิ่งใดมาสัมผัสก็หลงตามไปหมด มันโง่ทั้งรู้ ๆ อย่างนี้เอง เพราะ รากฐานของจิตมันโง่ ฉะนั้นต้องพยายามให้รู้ว่าความโง่อยู่ที่จุดไหน จงตั้งสติปัญญาลงที่ จุดนั้น เฉพาะอย่างยิ่งเวลานี้ไม่มีอะไรเป็นข้าศึกอันร้ายแรงต่อเรา นอกไปจากกาย เวทนา จิต ธรรม เพราะความหลงก็หลงในกายนี้ ว่าเป็นเรา เป็นของเรา รักก็รักกายนี้ ชังก็ชังกายนี้ ทุกข์ทั้งมวลก็เกิดขึ้นในกายนี้ จิตได้รับความทุกข์เดือดร้อนก็เพราะเรื่อง แห่งกายนี้ และคำว่าธรรมจะหมายถึงอะไร คือกาย เวทนา และจิต ซึ่งเป็นเรือนแห่งทุกข์ นี้เอง รวมแล้วเรียกว่า ธรรม

จงตั้งสติกับปัญญาลงในสติปัญฐานี่ ไตร่ตรองอยู่ทั้งวันทั้งคืน มีสติปัญฐานี่ เท่านั้น เป็นงาน เป็นทางเดิน เป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่ทำงาน พิจารณาแล้วพิจารณาเล่า ก็ รอบก็เที่ยวไม่ค้ำนวน ทำเหมือนเขาขุดดินหรือขุดนา ไถนา คราดนา ขุดแล้วขุดเล่า ไถ แล้วไถเล่า ทั้งไถตะไถแปร และคราดกลับไปกลับมา จนมูลไถมูลคราดแหลกละเอียด การเดินเร็วหรือช้าของสัตว์ไม่สำคัญ สำคัญที่มูลคราดมูลไถแหลกละเอียดแล้วเป็นพอ

การพิจารณาในหลักสติปัฏฐานที่ด้วยปัญญาจะเร็วหรือช้าไม่สำคัญ สำคัญที่พิจารณาจนเข้าใจและแจ่มแจ้งแล้วเมื่อไร นั่นแลเป็นผลสะท้อนย้อนกลับมาให้เราได้รับความเฉลียวฉลาด จนสามารถปล่อยวางสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ใจและปราศจากความถือว่า กาย เวทนา จิต ธรรมเป็นของเที่ยงเป็นสุข เป็นอัตตา ตัวตน เสียได้ด้วยอำนาจของปัญญา

ฉะนั้น การพิจารณาเราอย่าเห็นว่ามากไปหรือน้อยไป จงถือเช่นเดียวกับงานของโลกซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นทั่วหน้ากัน ที่ใครจะนั่งนอนอยู่เฉยๆ ไม่ได้ การทำงานในสติปัฏฐานสี่ เราอย่าตั้งเมืองพ้อขึ้นด้วยความเกียจคร้าน จงให้เมืองพ้อปรากฏขึ้นเองด้วยสติกับปัญญาที่พิจารณาพ้อแล้วและปล่อยวาง จะเป็นทางเพียงพ้อและถึงทางพ้นทุกข์ตามแบบของพระพุทธเจ้าโดยถูกต้อง เมื่อเหนื่อย จิตอยากจะพักก็ให้เขาพักในเรือนคือสมาธิ การพักอยู่ของจิตจะนานหรือไม่นานขึ้นอยู่กับความเพียงพอของใจ เช่นเดียวกับคนนอนหลับ จะหลับมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความเพียงพอของธาตุขันธ์ แล้วตื่นมาก็ทำงานได้ ฉะนั้นจิตจะพักอยู่ที่ชั่วโหม่ง ไม่ควรบังคับให้ถอนขึ้นมาเองเฉยๆ จงปล่อยให้พักอยู่จนเพียงพอแก่ความต้องการแล้วถอนขึ้นมาเอง

เมื่อจิตถอนขึ้นมาแล้วเป็นหน้าที่ของปัญญา ที่จะต้องทำการพิจารณาในสติปัฏฐานสี่เป็นลำดับไป ตามแต่ถนัดในสติปัฏฐานใด การพิจารณากายคือขยายให้โตบ้าง ทำให้เล็กลงบ้าง แยกส่วนออกเป็นแผนก ๆ ทำเป็นกองเนื้อ กองหนัง และแบ่งส่วนตามอาการนั้น ๆ แล้วกำหนดให้กระจายหายสูญไปจากความเป็นสัตว์เป็นบุคคล และจากความเป็นเนื้อเป็นหนังเป็นต้น จนกลายเป็นธาตุเดิม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ แล้วปรุงขึ้นมาใหม่ พิจารณาอยู่เช่นนี้

วันหนึ่งจะได้สักก็เที่ยว หรือก็รอบไม่เป็นประมาณ ผลที่ปรากฏขึ้นกับใจ คือ ความชำนาญและฉลาดรอบคอบ และความสิ้นสงสัยในส่วนแห่งกาย เมื่อปัญญาเพียงพ้อต่อส่วนแห่งกายทุกส่วนแล้ว ก็รู้เท่าทันและปล่อยวางไว้อย่างสนิท หมดนิมิตในกายว่างามหรือไม่งาม สักแต่ว่ากายโดยความรู้สึกเท่านั้น ไม่มีความสำคัญว่ากายนี้เป็นอะไรต่อไป นี่คือหลักแห่งการพิจารณากายด้วยปัญญาของนักปฏิบัติ

เวทนา ซึ่งเกิดขึ้นจากกายและจากใจ เพราะเวทนามีสองประเภท คือ เวทนาของกายอย่างหนึ่ง เวทนาของจิตอย่างหนึ่ง ความสุข ทุกข์ และเฉย ๆ ปรากฏขึ้นในกายโดยเฉพาะไม่เกี่ยวกับใจ เรียกว่า กายเวทนา เวทนาทั้งสามอันใดอันหนึ่ง ปรากฏขึ้นในจิตที่สืบเนื่องมาจากการได้รับอารมณ์ จะเป็นอารมณ์ทางมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ตาม

อารมณ์ทางสมุทัย เป็นแดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ คือกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหาก็ตาม เรียกว่า จิตเวทนา

การพิจารณาขั้นที่สี่ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญูณ มีลักษณะสองประการคือ เกี่ยวกับความสัมพันธ์จากสิ่งภายนอก ๑ ไม่เกี่ยวกับสิ่งภายนอก แต่พิจารณาโดยลำพังตนเอง ๑ ที่เกี่ยวกับสิ่งภายนอกนั้น คืออาศัยสัมผัสภายนอกมากระทบแล้วพิจารณาไปตามสิ่งที่มากระทบนั้น ๆ ปราบกฏอุบายขึ้นมาในขณะนั้นมากน้อยตามแต่กำลังของปัญญา จะหาความแยกคายใส่ตน ที่ไม่เกี่ยวกับสิ่งภายนอกมาสัมผัสเลยนั้น เป็นเรื่องของปัญญา ทำหน้าที่ของตนไปตามลำพัง โดยอาศัยสภาวะที่มีอยู่เป็นเป้าหมาย

แม้สภาวะนั้น ๆ ไม่แสดงออกก็พิจารณาได้โดยสะดวก แต่การพิจารณาทั้งสองประเภทนี้พึงทราบว่ามีสรุตรลักษณะ เป็นเหมือนภาชนะที่รวมแห่งสภาวะธรรมทุกประเภท จะปลีกจากนี้ไปไม่ได้ เช่นเดียวกับแม่น้ำทุก ๆ สาย ย่อมไหลรวมลงสู่มหาสมุทรฉะนั้น แต่พึงทราบว่า เรื่องของปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่อไม่มีสิ่งกระทบภายนอกให้รู้ก่อน พอจะถือเอาเป็นอารมณ์ได้ ข้อนี้ควรทราบถึงความกระทบก่อนว่ามีความหมายไปทางใดบ้าง เพราะดีชั่วเกิดจากความกระทบเป็นสำคัญ

ความกระทบของใจเป็นไปได้สองทาง คือกระทบเพื่อยังทุกข์ให้เกิดขึ้น แล้วผูกมัดตนเองให้ติดอยู่ ท่านเรียกว่า สมุทัย กระทบเพื่อรู้ทางเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ท่านเรียกว่า มรรค เกิดขึ้นจากความปรุงของปัญญาเอง และเกิดจากคำว่า สังขารอันเดียวกัน ผิดกันเพียงว่าปรุงไปในทางผิดหรือทางถูกเท่านั้น แต่เรื่องสมุทัย และเรื่องมรรค ไม่ใช่จะเกิดจากสังขารเพียงอย่างเดียว แม้เวทนา สัญญา และวิญญูณก็เป็นเหตุให้เกิดสมุทัยและมรรคได้ ตามความโง่ความฉลาดของผู้รับผิดชอบในขั้นของตน ทั้งนี้เมื่อเรายังโง่ขั้นทั้งห้าก็เป็นข้าศึก แต่ถ้าเราฉลาดรอบคอบแล้ว ขั้นทั้งห้าก็เป็นคุณเสมอไป เช่น พระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย ท่านใช้ขั้นห้าทำประโยชน์แก่โลกตลอดวันนิพพาน ฉะนั้นขั้นทั้งห้าจึงเป็นเหมือนเครื่องใช้ เครื่องใช้ในบ้านย่อมจะมีคุณและโทษที่เกิดจากความโง่เขลา ความฉลาดของคนผู้เป็นเจ้าของ

เมื่อสรุปความแล้ว ทั้งสมุทัยและมรรค เกิดจากสังขารภายในอันเดียวกัน ผิดกันตรงที่ปรุงด้วยความหลงเพื่อผูกมัดตนเอง กับปรุงด้วยความฉลาดเพื่อแก้ไขตนเองเท่านั้น เพราะฉะนั้นสังขารฝ่ายมรรคจึงสามารถปรุงและพลิกแพลงในสภาวะธรรมให้เกิดความฉลาดแก่ตนเองได้ จนมีความสามารถเพียงพอใน เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญูณ ปัญญานี้ยังสามารถวิ่งเข้าสู่จุดเดียว คือ ใจ ซึ่งเป็นที่รวมแห่งขั้นทั้งหมด เพราะ

ชั้นทั้งห้ามาจากใจ เนื่องจากใจเป็นรากฐาน คือแดนเกิดของสิ่งเหล่านี้ จึงปรากฏเป็นรูป กาย ธาตุชั้น ๓ อายตนะหญิงชายขึ้นมาได้ แม้ชั้นใดจะกระเพื่อมขึ้นเวลาใดก็ทราบ และทราบทั้งความเกิดขึ้นดับไปแห่งชั้นนั้น ๆ ตลอดจนสมุฏฐานที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น

การดำเนินชีวิตในสภาวะธรรมภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส ทิวทัศน์จักรวาลก็หมดปัญหา เพราะปัญญาเป็นเครื่องตัดให้ขาดเข้ามาเป็นลำดับ สิ่งที่ยังเหลืออยู่ในลำดับต่อมา คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เท่านั้น ซึ่งยังคงเป็นคู่ดำเนินชีวิตกันอยู่ ในขณะที่กำลังสติปัญญายังไม่เพียงพอ เมื่อเพียงพอแล้วปัญหาก็หมดไป เพราะปัญญาเห็นชัดว่าสภาวะธรรมมีชั้นเป็นต้น ไม่ใช่กิเลสบาปกรรมแต่อย่างใด เป็นแต่อาการของชั้นและสภาวะอันหนึ่ง ๆ เท่านั้น แม้พระพุทธเจ้าและสาวกก็ยังมิ ข้อนี้อาจต้องย้อนเข้าไปหาเหตุ ซึ่งเป็นเครื่องกดดันชั้นให้ไหลตัวไปตามอำนาจของความกดดันของตน

นั่นคือ ความรู้ภายใต้อำนาจของอวิชา เรียกว่า ความรู้วิจจักร นอกจากตนเป็นวิจจักรแล้ว ยังบังคับชั้นซึ่งเป็นบริวารให้กลายเป็นกัจจกรไปด้วย ฉะนั้นผู้อยู่ใต้กัจจกรอันนี้จึงไม่มีอิสระในตนเอง ต้องยอมจำนนต่อเขาอยู่ทุกขณะที่จักรตัวใหญ่นี้จะหมุนหรือชี้เข็มทิศทางใด เมื่อรู้ต้นเหตุซึ่งเป็นที่เกดขึ้นแห่งกิเลสทุกประเภท ว่าเกิดจากความรู้วิจจิตนี้แล้ว เราต้องทราบ ว่า วิจจิตนี้คือกิเลสอันแท้จริง เราจะนิ่งนอนใจในความรู้อันเป็นตัวกัจจกรนี้ได้อย่างไร นอกจากจะหยั่งปัญญาลงสู่จุดนี้ เพื่อความรู้เหตุผลโดยไม่นิ่งนอนใจเท่านั้น

ปัญญาที่จะไปปฏิบัติต่อความรู้วิจจักรอันนี้ ต้องเป็นปัญญาที่ทันสมัยและอยู่ในลักษณะอัตโนมัติ หมุนรอบตัวอยู่กับความรู้วิชาดวงนั้นไม่มีเวลาหยุดยั้ง โดยไม่ต้องมีการบังคับ ทำงานโดยลำพังตนเอง กำหนดรู้ทั้งความเกิดขึ้นดับไปของทุกอาการที่เกิดจากใจ ทั้งความเปลี่ยนแปลงอันละเอียดของจิตที่เป็นอยู่ทุกขณะ จะเปลี่ยนแปลงเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นเศร้าหมองหรือผ่องใสก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นความโง่ความฉลาดก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นความมองอาจกล้าหาญหรือความอ่อนแอก็รู้ จะเปลี่ยนเป็นความสว่างไสวหรืออับเฉาก็รู้

อาการทั้งนี้เป็นไตรลักษณ์ประจำวิจจิต ต้องกำหนดรู้ทุกระยะที่เปลี่ยนแปลง และเคลื่อนไหว จนกว่าจะซุดค้นเข้าถึงรากแก้ว คือตัวประธาน และทำลายได้ด้วยปัญญาในกาลใด แล้วอาการเหล่านี้ก็หมดการเปลี่ยนแปลงตัวเองทันที เพราะตัวประธานได้ถูกทำลายสิ้นแล้ว เป็นอันว่าหมดทางเกิดขึ้นแห่งอาการอันเป็นเครื่องพรางตาทุก ๆ อาการ

สภาวะทั่ว ๆ ไป จะปรากฏเปิดเผยทั่วทั้งโลกธาตุ ประกาศเป็นเสียงเดียวกันว่าเป็นสภาพปกติอยู่ตามธรรมดาของตน ไม่เคยเป็นข้าศึกศัตรูต่อผู้ใด นอกจากความรู้วางโลก และ ขวางธรรมดวงเดียวเท่านั้น เกิดคติในตัวเองแล้วลุกลามไปหาสิ่งภายนอกให้กลายเป็นคู่ ความตาม ๆ กันไปเท่านั้น เมื่อจิตพ้นจากคติฟุ้งร้องตัวเองและขณะธรรมชาติอันลึกลับ ได้ตกสูญหายไปแล้ว ธรรมที่บริสุทธิ์เต็มทีก็ได้เปิดเผยขึ้นมาพร้อม ๆ กัน แม้สภาพธรรม ทั้งหลายที่เคยถูกกดขี่บังคับหรือตำหนิติ่มจากอวิชชาผู้ครองวิญญูะ ก็ได้กลายเป็นสิ่งเปิดเผยขึ้นมาตามธรรมชาติของตน

ธรรมอัศจรรย์ซึ่งเกิดพร้อมวิชาวิมุตติได้ประกาศความสงบศึก และความเสมอภาคต่อสภาวะธรรมทั่ว ๆ ไป ราวจะเป็นมิตรต่อกันตลอดอนันตกาล ต่างฝ่ายต่างไม่ เป็นศัตรูต่อกัน ชั้นห้าอายตนะภายใน คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสและธรรมารมณฺ์ ต่างก็ทำหน้าที่ของตนตามลำพังโดย ไม่มีอะไรเกิดขึ้น เพราะอายตนะสัมผัสกัน และต่างก็เป็นอิสระเสรีในตัวเอง โดยไม่ถูกกดขี่ บังคับจากฝ่ายใด

ทั้งนี้เนื่องจากความรู้ในหลักธรรมชาติ ได้กลายเป็นความรู้ยุติธรรมต่อตนเอง สภาวะทั่ว ๆ ไปจึงกลายเป็นยุติธรรมไปตาม ๆ กัน นี้เรียกว่า ยถาภูตฺ ญาณทสฺสนํ ความรู้เห็นตามเป็นจริง ในหลักธรรมชาติทั้งภายใน ทั้งภายนอกอย่างแจ่มชัดด้วยปัญญา ไม่มี อันใดลึกลับและยังกลับเป็นสิ่งเปิดเผยเสียสิ้น

ผลอันเป็นที่พึงพอใจซึ่งได้รับจากความรู้ความเห็นที่ปรากฏขึ้นกับใจของผู้ปฏิบัติ จะสะท้อนขึ้นภายในเป็นเชิงอุทานว่า “สิ้นเรื่องเพียงเท่านั้น” เรื่องกิเลสตัณหาเรื่องรัก ๆ เรื่องชัง ๆ เรื่องดี เรื่องชม เรื่องหลง เรื่องรู้อะไรต่อไปอีก และเรื่องภพชาติให้เกิด ๆ ตาย ๆ ที่จะมาเกี่ยวโยงกันตามที่เคยเป็นมา เป็นอันว่ายุติกันได้โดยสิ้นเชิง จะไม่มีอันใดสืบต่อ ธรรมชาตินี้ไปได้อีก เพราะอดีตก็รู้เท่าอนาคตก็รู้ทัน ปัจจุบันก็ไม่ยึด ปรากฏเป็นความบริสุทธิ์ล้วน ๆ อยู่กับความรู้ในธรรมชาตินั้นโดยประจักษ์แล้ว ตา หู จมูก ลิ้น กายก็ไม่ เป็นภัย เพราะใจไม่เป็นภัย รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสก็ไม่เป็นภัย เพราะใจหมดเชื้อ ให้เกิดภัยแล้ว เรียกว่า สุขโต แปลว่าไปดี คือไม่ข้องแวะกับอันใด ทั้งที่เป็นด้านวัตถุและนามธรรม แม้สภาวะทุกสิ่งก็เป็นปกติหรือหมดภัย เพราะข้างในไม่เป็นมหาโจรที่ย้วย้อย่าง

นี่ผลแห่งการปฏิบัติ ด้วยการทบทวนสอบสวนดูความเคลื่อนไหวการดำเนินของ ตนตั้งแต่ส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด ได้แก่ผลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่ง ศีล

สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นสมบัติของเราทุกท่าน เพราะพระพุทธเจ้าไม่ทรงผูกขาดไว้เพื่อพระองค์ผู้เดียว ทรงประทานไว้เพื่อบรรดาสัตว์ ผู้มีความแก่กล้าสามารถด้วยความพากเพียร ไม่เห็นแก่ความท้อแท้อ่อนแอ

คุณธรรมที่ได้อธิบายมาแต่ต้นจนสุดขีดความสามารถ ขออย่าให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ทราบว่าได้เกิดขึ้นด้วยความเกียจคร้านนอนตื่นสาย ความท้อแท้อ่อนแอ ความสะเพร้ามง่าย ความเห็นแก่ปากแก้อุ้ง ความคลุกคลี ความเบียดเบียนเพื่อน เวียนมาเป็นคนมักมาก และความเห็นแก่โลกามิส ไม่มองดูธรรมและศาสดาผู้พาดำเนินทุกพระอาการที่เคลื่อนไหว

แต่ธรรมเกิดแก่ผู้มีความขยันหมั่นเพียร ผู้อดทนต่อกิจการที่ชอบ หนักก็เอาเบา ก็สู้ เป็นผู้มักน้อยและสันโดษในปัจจัยเครื่องอาศัย ถือการไม่คลุกคลีกับใคร ๆ และความเพียรเพื่อรื้อถอนตนเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง มีตนกับความเพียรในอิริยาบถทั้งหลาย มีความเพียรด้วยสติปัญญาทุก ๆ อาการที่เคลื่อนไหว ไม่หมายมรรคผลนิพพานนอกจากความเพียร และนอกจากปัจจุบัน คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งมีอยู่ภายในจิตตลอดเวลา และเป็นหลักแห่งสวางชาตธรรมที่พระองค์ได้รับผลเป็นที่พอพระทัย และประทานไว้ชอบแล้ว ผู้ปฏิบัติดำเนินตาม ผลจะพึงได้รับก็เป็น สันติภูมิจิโก เห็นเองในธรรมทุกชั้น โดยปราศจากสิ่งใดกีดขวาง

อกาลิโก ทั้งธรรมส่วนเหตุ ทั้งธรรมส่วนผล ทุก ๆ ชั้นมีอยู่อย่างสมบูรณ์ตลอดกาล เมื่อบำเพ็ญถึงที่แล้วบริสุทธิ์อยู่ตลอดเวลาไม่มีหลับและตื่น ไม่มีวันและคืน ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์เสมอไปตลอดกาล เอหิปัสสิโก เป็นธรรมเปิดเผยและทนต่อการพิสูจน์ตลอดกาลไม่ขาดวรรคขาดตอน ผู้ตามพิสูจน์จนได้พบความจริงจากหลักธรรมจนเต็มที่แล้ว สามารถแสดงหลักความจริงที่ตนได้รู้เห็น ทั้งที่เป็นส่วนเหตุที่ได้พิจารณาด้วยข้อปฏิบัติ ทั้งที่เป็นส่วนผลเป็นขั้น ๆ ตลอดความบริสุทธิ์ภายในใจ แก่บรรดาท่านผู้ฟังและสนใจให้เห็นชัดตามความจริงและเชื่อว่าเป็นอย่างนั้นได้

โอปนยิโก ธรรมมีอยู่ทั่วไปเหมือนสมบัติในแผ่นดิน ผู้สนใจใคร่ต่อธรรมสามารถจะน้อมธรรมที่ได้เห็น ได้ยิน จากบุคคลและสถานที่ต่าง ๆ มาเป็นคติแก่ตนเองได้ทุกเวลา ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ จะปรากฏคุณคือ ความรู้พิเศษขึ้นกับใจของตนโดยเฉพาะตามกำลังสติปัญญาที่ตนสามารถโดยไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้นขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทุก ๆ ท่านจงมีความอาจหาญว่าเร่งต่อความเพียรในหลักแห่งสวางชาตธรรม อย่าเห็นว่าเป็นความทุกข์ลำบาก ความหิว ความลำบากในร่างกายทุกส่วน จะต้องมิตัวด้วยกัน

ทุกรายทั้งคนและสัตว์ไม่เลือกชั้นวรรณะ เป็นความเสมอภาคทั่วหน้ากัน ไม่มีใครได้เปรียบและเสียเปรียบแก่ใคร พอจะตำหนิว่าทุกข์ลำเอียงต่อชั้นร้ ส่วนความทุกข์ทางใจซึ่งเกิดจากอำนาจกิเลสตามประเภทของเขา ให้ฟังทราบว่านั้นคือหนามยอกหัวใจ จงพยายามถอดถอนออกให้จงได้

การตะเกียกตะกายเพื่อถอดหนาม และการตะเกียกตะกายเพื่อขึ้นจากหลุมมูตร หลุมคูด อย่าถือเป็ความลำบากกว่าที่จะยอมนอนจมอยู่ในหลุมมูตรหลุมคูด หรือกว่าที่จะยอมให้หนามจมอยู่ในหัวใจของเรา ทุกข์เพื่อก้าวออกจากทุกข์ด้วยข้อปฏิบัติเป็นทุกข์ที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ ทั้งเป็นทางที่พระองค์ทรงดำเนินผ่านทุกข์มาแสนสาหัส และได้รับผลถึงความเป็นศาสดาของโลก เพราะทรงดำเนินฝืนทุกข์เหมือนเราทั้งหลาย กำลังดำเนินอยู่ ณ บัดนี้ และคำว่ พุทธ ธิมฺมิ สงฺขมิ สรณิ คจฺฉามิ อย่าลืมนว่ลักษณะทั้งสามนี้เป็ที่ฝักชีวิตจิตใจของพวกเราและพาเราให้พ้นทุกข์โดยปลอดภัย

ความเกียจคร้านความไม่อดทน ต่อเหตุผลคือหลักธรรมเป็ต้น ไม่เคยนำผู้ใดข้ามพ้นจากอุปสรรคไปได้แม้แต่รายเดียว โลกทุกหย่อมหญ้าฟังทราบว่ตั้งอยู่ได้เพราะการงาน ไม่มีงานชีวิตต้องแตกสลาย สัตว์ทุกประเภทต่างก็แสวงหาอาหารใส่ปากใส่ท้อง ฟังทราบว่เขาทำ ไม่ใช่งานจะมีแต่มนุษย์จำพวกเดียวเท่านั้น งานที่จำเป็ทุกถ้วนหน้าคือ งานอาชีพ แม้สัตว์เดียรฉานก็ต้องทำ เพราะเป็สิ่งจำเป็เหนือชีวิตใด ๆ ทั้งนั้น เราเป็นักบวชมีความมุ่งหวังอย่างแรงกล้ามุ่งหน้าต่อมรรค ผล นิพพาน จงเห็นงานประจำเพศและความประสงค์ของตน คืองานเพื่อนิพพาน ว่เป็งานจำเป็เหนือชีวิต เพราะงานนี้เป็งานเพื่อไปแล้วไม่กลับมา ผลที่เกิดจากงานนี้คือวิมุตติหลุดพ้นไปแล้วหมดความว่เวียน โปรตพากันพากเพียรจนสุดกำลังของตน จะต้องเห็นผลประจักษ์กับใจในวันนั้นวันหน้าไม่ต้องสงสัย

วันนี้ได้แสดงธรรม โดยเริ่มต้นความสะดวกสบายในระหว่างเรากับหมู่เพื่อน แล้วย้อนเข้าอธิบายเรื่องความสบายในระหว่างใจกับอารมณ์อันเป็ความสงบตามขั้น จนถึง เตสํ รูปสโม สุโข ความระงับดับเสียซึ่งสังขารอันก่อกวน ยังเหลือเฉพาะสังขารประจำชั้นร้ทำ ซึ่งไม่มีพิษสงอะไร พระพุทธเจ้าและสาวกท่านก็มีจนกว่าจะนิพพานไปเสีย ชั้นร้ทั้งห้าก็ดับสลายลงไปสู่สภาพเดิมของเขา

ดังนั้น ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายผู้มีแก้ไข ซึ่งอุตุส่าห์สละจากบ้านจากเรือน ทั้งใกล้ทั้งไกล จงฟังให้ถึงจิตคิดให้ถึงใจ ปฏิบัติให้ถึงซัดแดน ตายที่ไหนแล้วเราไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกับร่างอันนี้ ป่าช้าของเรามีอยู่ทุกแห่งทุกหน ไต้ต้นไม้ ภูเขา หรือป่ารกชัฏ ที่

ไหนก็ได้ ล้มลงแล้วใครจะเอาไปที่ไหนก็แล้วแต่เขา จงตามรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าแลสาวก ให้ทันทั้งข้อวัตรปฏิบัติ ทั้งความรู้ภายใน ทั้งความเป็นความตาย อย่าให้ผิดเยี่ยงอย่างที่ท่านพาดำเนิน สมกับพระนามว่าเป็นศาสดาของโลก เพราะพระองค์ท่านและสาวกไม่เคยจับจอบป่าช้าให้เหมาะสมไว้เพื่อความตาย ชั้นร่ำไห้กำลังลงที่ไหนเป็นป่าช้าที่นั่น เราจงเป็นศิษย์พระตถาคตด้วยความไม่เห็นแก่เรือนร่าง ซึ่งเป็นอาหารของสัตว์ต่ำช้าจำพวกไม่มีอาชีพทางอื่นนอกจากร่างกายของคนและสัตว์ สิ่งที่เราไม่ยอมแพ้และปล่อยวาง คือความเพียรเพื่อไปไม่ต้องกลับมาโดยถ่ายเดียว

ขอให้ท่านทั้งหลายยึดธรรมที่กล่าวมานี้ไว้เป็นหลักใจ ใครต่อความเพียรไม่ห่อถอย จะเป็นผู้ถึงแดนแห่งความไม่วกเวียนในวันข้างหน้า ข้อสำคัญอย่าถือความขี้เกียจท้อแท้ว่าเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้าก็แล้วกัน วันหนึ่งแน่ ๆ ท่านทั้งหลายจะเป็นเจ้าของสมบัติอันล้ำค่าภายในใจ และทรงไว้ซึ่งประวัติแห่งบุคคลผู้มีชัยชนะต่อข้าศึกคือตนเอง ไม่กลับมาแพ้ตลอดกาล คำว่า นิพพาน ปรม สุขี อันเป็นบ่อแห่งความสงบ ซึ่งเคยเป็นมาในขณะที่ยังไม่รู้ จะกลายเป็นธรรมตัดปัญหาลงในขณะเดียวกันโดยสิ้นเชิง

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศานี้ ขอบรรดาท่านผู้ฟังทุกท่านจงประสบความสำเร็จตามใจหวังตั้งคำอวยพรทุกประการเถิด เอิ๋ว ขอยุติการแสดงพระธรรมเทศนาลงเพียงนี้

www.Luangta.com or www.Luangta.or.th